ڕێزمانی پاشگری (ە)وە

د. شێرکۆ بابان
پرۆفیسۆری یاریدەدەر کولێژی ئەندازیاری
ئەندامی کۆڕی زانیاری کوردستان

ناوەرۆك

دەستپێك	5
بەشی یەكەم : جۆرەكانی پاشگری (ەوە)	9
١ :١– لەگەڵ ریێژەی كاردا	9
ا : ٢– پاشپرتی ئامرازی پەیوەندی	11
:٣– لەگەڵ ئاوەڵكاری شوێن دا	12
١ :٤– لەگەڵ وشەی (دیسان)دا	12
١ :٥– هەڵەی لاكۆڵان.	14
١ :٦– پوختەیەك بۆ بەشی یەكەم	14
بەشی دووەم : پانۆرامەیەك بۆ پاشگری‌كار (ەوە)	17
٢ :١– لە رووی دەنگسازی‌یەوە	17
٢ :٢– لە رووی وشەسازی‌یەوە	21
٢ :٣– روخساری (ەوانێ)	23
٢ :٤– ناوی (بكەر)	25
٢ :٥– لە رووی رستەسازی‌یەوە.	26
بەشی سێیەم : لاروخسارەكانی پاشگری (ەوە)	29
٣ :١– سەرەتایەك	29
٣ :٢ – لاروخساری (رەوە)	30
٣ :٣– لاروخساری (تەوە)	31
٣ :٤– لاروخساری (یەوە)	33
٥:٣– لاروخساری (وەوە)	34
٣ :٦ – پوختەیەك بۆشی سێیەم.	35
بەشی چوارەم : پاشگری دژواتایی "ەوە"	39
٤ :١– دووبارە بوونەوە بەنیو سوورڕ (دژواتایی):	39
٤ :٢– نەخشەی دژ ئاراستەیی:	40
٤ :٣– جۆرەكانی دژواتایی	44
٤ :٤– رووكارەكانی دژئاراستەیی	45

٤ :٥– میكانیزمی واتادانەوە لە دژواتاییدا. 47
بەشی پێنجەم : پاشگری دووپاتی "ەوە" 51
٥ :١– دووپات بوونەوە بە (وچان). 51
٥ :٢– دووپات بوونەوە بە (سوور). 53
٥ :٣– میكانیزمی واتا دانانەوە لە دووپاتیدا. 55
بەشی شەشەم : پاشگری واتاگۆڕی "ەوە" 61
٦ :١– واتای بنجی لە چاوگی یەكلۆدا. 61
٦ :٢– واتای بنجی لە چاوگی دوولۆدا. 64
٦ :٣– جۆرەكانی واتای گۆڕاو. 67
٦ :٤– واتای ئەنجامدانی بە تەواوی. 68
٦ :٥– واتای ریتم و بەردەوامی. 73
٦:٦– باری تایبەتی 75
بەشی حەوتەم : واتای خوازراو 79
بەشی هەشتەم : لیستەی چاوگی دوولۆ: تێنەپەڕ 87
یەشی نۆیەم: لیستەی چاوگی دوولۆ: تێپەڕ 109
بەشی دەیەم: بەرەنجام و شرۆڤەكاری 137
١٠ :١– لە بەرەنجام دا . 137
١٠ :٢– گەمەیەكی واتاسازیانە 139
١٠ :٣– ئاكاری دژواتایی 142
١٠ :٤ـ ئاكاری واتا گۆڕی. 143
١٠ :٥– گەمەیەكی سێلایەنە. 145
١٠ :٦– زاڵبوونی واتایی لە پاشگری (ەوە)دا. 146
١٠ :٧– پانۆرامای واتاكانی پاشگری (ەوە). 147
سەرچاوەكان 149
فەرهەنگۆك 153
پاشكۆ 166

دەستپێك

هەر لە سەرەتای ئیشەكانەوە، ئێمە هەستمان دەكرد كە پاشگری دووپات كردنەوە (ەوە) رۆڵێكی گرنگ و سیمایەكی تایبەتی هەیە لە زمانەكەدا. هەر لەبەر ئەوە بایەخێكی تایبەتیمان پێ‌ی دەدا و دەمان خستە نێو گۆشەی بیرەوە. بێ گومان، هەستمان بە ئەوە كرد كە ئەم رەگەزە رێزمانی‌یە گشتی‌یە و دەچێتە سەر هەر هەموو كاری زمانەكە و لە هەر كارێكیش دا، دەچێتە سەر هەر رێژەیەك، یان هەر ناوێك كەلە سەر بنجەكەی رۆنرابێت. لەپاشتردا، هەست كرا كە كاری (بوون) و دارشتە هاورێزمانەكەی (هەبوون)، خۆیان جودا دەكەنەوە و ئەم رەگەزە گرنگە وەرناگرن. ئەم دیاردەیەش بوو بە هۆی ئەوەی كە پاشگری (ەوە) ببێت بە یەكێك لە ئەو چرایانەی كە رێ‌ی ئێمە روون دەكەنەوە لە دارستانە چڕو ئەستورەكەی زمانەكەدا.

لەساڵی ١٩٩٤دا، روومان كرد لە ئەم رەگەزە رێزمانی‌یە و خستمانە ژێر میكرۆسكۆپی لێكۆڵینەوە. بە وردی و بە كوردی و لە هەموو كۆشەنیگایەك و لە هەموو پێچ و پەنایەكەوە وێنەمان دەگرت. لە سەرەتادا، جێ‌یەكەی دیاری‌كرا، بە خانەی [٨–]، كە دەكەوێتە پاش خانەی [٧–]، كە ریزە جێناوی (م، یت، ێت، ین، ن، ن) هەڵ دەگرێت. لە پاشتردا، باری دەنگسازی و وشەسازی لێكدرایەوە و ئەمجار رووكرا لە ئاستی واتاسازی. لە راستی‌دا، ئەم ئاستەی دوایی كێشەی زۆری لە خۆی گرتووە و بارەكە زۆر لێڵ و تەمومژدارە و بە ئاسانی لێك نادرێتەوە و رێزمانی زمانانی دیكە دادی نادات. واتە، لە ئاستی واتاسازی‌دا، پاشگری (ەوە) بە جوانی روو دەكات لە مۆركی تایبەتی و لە ئاكارە دەگمەنەكانی زمانەكە. لە ئەم ئاستەدا، بینرا كە زمانەكە چەند هەژار و بێ رێزمانە، چونكە ئەو چەند لێكۆڵینەوەیەی كە ئەنجام دراوە، باری قووڵی دەرناخەن و هەر خەرمانێكی گەورە لە نموونە و لە بارەكانی ئەم رەگەزە پیشان دەدەن. هەر لەبەر

ئـەوە، ئێمە ئەو بابەتانەمان کرد بە (کەرەستەی خاو) و لە نێو زمانەکەدا بۆ ڕێچکەیەکی بیردۆزەیی گەڕاین و لەئەنجامدا سێ ڕێچکەی واتایی دەست نیشان کران، وەك :

ڕێچکەی یەکەم : واتای دووپاتی، کە هەموو کاری زمانەکە دەگرێتەوە، چونکە گشتی‌یە، (بەشی‌پێنجەم).

ڕێچکەی دووەم : ئاکاری دژواتایی، کە تایبەتی‌یە و تەنها ئەو کارانە دەگرێتەوە کە دژواتا، یان دژاراستەیان هەیە، (بەشی چوارەم).

ڕێچکەی سێیەم : ئاکاری واتاگۆڕی، کە زۆر تایبەتی‌یە و تەنها هەندێك کار دەگرێتەوە و لە ڕێچکەی واتای خۆیان دەیان ترازێنێت، بەرەو واتایەکی دیکە، (بەشی شەشەم).

لە ڕاستی‌دا، وردەکاری‌یەکی زۆر و شرۆڤەکاری‌یەکی فراوان لە سەر ئەو سێ ڕیچکەیە ئەنجام دراوە. تەنانەت، هەندێك لە ئەو ئیشانە نەخراوەنەتە نێو ئەم کتێبە چونکە هێشتا وەك پێویست یەکلایی نەکراوەنەتەوە. لە گەڵ ئەوەش دا، هەستمان کرد کە بابەتەکە لە ئەو ئاستەدایە کە بە گشتی بڵاوبکرێتەوە. لە سەرەتادا، دوو نووسین بڵاوکراونەتەوە و بینرا کە هەستی زۆر کەس دەهەژێنێت. هەر لەبەر ئەوە توانیمان کە زۆربەی زانیاری‌یەکان مشت و ماڵ بکەین و بی‌خەینە نێو ئەم کتێبە. بە ئەو هیوایەی کە منداڵە چاوگەشەکان بتوانن کەڵکی لێ وەربگرن.

سەبارەت بە باری بیردۆزەیی لە ڕێزمانی ڕستەدا، ئێمە ئەم جارەش ڕوودەکەینەوە لە کەرەستەی ڕێزمانی (پلیکانەی ڕستە) کە هەموو خانەکانی ڕستەی زمانەکە ڕیز دەکات و لە نەخشەیەك دا کۆیان دەکاتەوە. لە ڕاستی‌دا، ئێمە زۆر دەستمان پاراستووە لە ئاستی خانەڕێژی و نەمان ویستووە کە بابەتە گرانەکە زۆرتر خەست بکەینەوە و خوێنەری ئازیز دڵنامۆ بکەین. بێ‌گومان، ئەگەر ئەو پلیکانەیە لە ئەو کتێبەدا کەڵکی نەبێت، هەرهیچ نەبێت کەڵکی ئەوەی دەبێت کە خانەی بیرکاری‌یانەی ئەم ڕەگەزە دیاری بکات، کە بریتی‌یە لە خانەی [-٨]. لە لایەکی دیکەوە، وەك پاشگری دووپاتی لە

سەرەوە دەخشێت لە خانەی [-٧] لە کلکەوە دەخشێت لە خانەی [-٩]. ئەم خانەیەی دوایی ئامرازی پەیوەندی ئاراستەیی هەڵ دەگرێت، لە چەشنی (ـەسەر) لە نموونەی (خستمنەوە ـەسەری). لەسەر خشتەی داهاتوو ئەو کەرەستە ڕێزمانی‌یە پیشان دەدەین، بۆ ئەوەی یەکەم هەنگاوی ئێمە و هی ئارەزوومەندان و هی‌ریزماننووسان بە وردی و بەدروستی و بە شێوەیەکی ئەکادیمیانە دەست پێ‌بکات.

خانه	ئەرکی ڕێزمانی
(−)	.
(+٦)	بکەری جودا
[+٥]	بەرکاری جودا
	جێبازی پێنجەم (بەرکار)
[+٤]	خانەی ئامرازی پەیوەندی
	جێبازی چوارەم (ئامراز)
[+٣]	خانەی پێشگری واتا گۆڕ
	جێبازی سێیەم، (پێشگر)
[+٢]	خانەی نەرێ (نە، نا، مە، نی)
	جێبازی دووەم (نەرێ)
[+١]	خانەی پێشکاری بەردەوامی (دە،بـ)
	جێبازی یەکەم (بەردەوامی)
[سفر]	خانەی بنجی کار (سووت، گر ..هتد)
[−١]	خانەی ڕەگەزی تێپەراندن (ێن،ان)
[−٢]	خانەی بکەر نادیاری (ر)
[−٣]	خانەی نیشانەکانی رابردوو (ا،د،ت،ی،و)
[−٤]	خانەی رابردووی دوورو تەواو (بوو،و)
[−٥]	خانەی نیازداری وگومانداری لە رابردوودا
(−٦)	خانەی جێناوی لکاوی جێ‌گۆڕ
(−٧)	خانەی جێناوی لکاوی جێ‌نەگۆڕ
[illegible]	خانەی پاشگری دووپات کردنەوە (ـەوە)
[−٩]	.

(ـ)	.

کەرەستەی ڕێزمانی: پلیکانەی ڕستە لە ناخی بیردا

بەشی یەکەم

جۆرەکانی پاشگری (ەوە)

١ :١- لەگەڵ ڕێژەی کار دا:

وەك بنەمەمایەك بۆ ڕەگەزی دووپات کردنەوە، دەتوانین بڵێین:

[لە ڕووبەری هەموو زمانەکە دا ڕەگەزی (ەوە) دەچێتە سەر هەموو چاوگێکی یەك لۆ دەکات بە دوو لۆ. تەنها دوو کردار لە ئەم بنەمایە دەرباز دەبن، کە بریتین لە (بوون) و(هەبوون)].

بەپێی ئەم بنەمایە، بێ جگە لە (بوون و هەبوون) دەبێت ئەم ڕەگەزە بتوانێت بچێتە سەر هەموو چاوگێك لە زمانەکەدا، وەك:

نووسین: نووسینەوە

هەڵ گرتن: هەڵ گرتنەوە

نە رویشتن: نە روشێنەوە

سووتێنران: سووتێنرانەوە

کردن : کردنەوە

خۆشۆردن: خۆشۆردنەوە

مان: مانەوە

دان: دانەوە

فرۆشتن: فرۆشتنەوە

ڕەگەزی (ەوە) وەك پسوولەی برپوە کە بچێتە سەر هەموو چاوگێکی زمانەکە، بۆی هەیە کە بچێتە سەر هەر ڕێژەیەك کە لە چاوگەوە گەردان کرابێت. ئەم ڕاستییە، دەتوانین بی کەین بە بنەمایەك، وەك:

[ئەو چاوگانەی کە رەگەزی (ەوە) وەردەگرن هەر ریژەیەك یان هەر وشەیەك کە رۆنرابیت لیانەوە، دەتوانیت ئەو رەگەزە وەربگریت].

بۆ نموونە، (سووتان، سووتاندن، سووتینران) دەبن بە (سووتانەوە، سووتاندنەوە، سووتینرانەوە). یان هەر ریژەیەك لە ئەو کردارانەوە پەیدا بوو بیت دەتوانیت ئەو رەگەزە وەربگریت، وەك:

جاریکی تر دارەکە سووتایەوە

جاریکی‌تر منالەکە دارەکەی سووتاندەنەوە

جاریکی‌تر دارەکە سووتینرایەوە

بەرانبەر بە ئەم بۆ چوونە زۆرجار لیلی پەیدا دەبیت. بۆ نموونە، ناوی بکەر لە ئەو سی کردارە، بە ئەم چەشنە ریز دەبیت:

سووتان: سووتاو

سووتاندن: سووتینەر

سووتینران: سووتینراو

ئیستا ئەو سی ناوە دەبیت رەگەزی (ەوە) وەربگرن و ببن بە:

سووتاو: سووتاوەوە

سووتینەر: سووتینەرەوە

سووتینراو: سووتینراوەوە

ئەم روخسارانەی دوایی بە ریزمان دروست دەبن، بەلام بیبرەون لە زمانەکەدا. ئەمەش کیشەیەکە پیویست بە زۆرتر دەکات و لەئیرەدا ئەوهەندە بەسە. بی گومان، بیجگە لە ئەم بەشە، هەموو بەشەکانی نیو کتیبەکە بەراستەوخۆیی تەرخان کراوە بۆ ئەم بابەتە.

٢:١- پاشپرتی ئامرازی پەیوەندی:

لەسەر خشتەی ئامرازی پەیوەندی، سێ روخساری جودا و سێ روخساری لکاو پاشپرتی (ەوە) هەڵ دەگرن، وەك:

بە------ەوە: بە (نان)ەوە ناخورێت

لە------ەوە: لە (گەرمیان)ەوە هاتووە

ـە نێو------ەوە: دەچێت [ەنێو(گیرفان)ەوە]

پێ------ەوە: پێ (مان)ەوە ناهێت.

لێ------ەوە: لێ (تان)ەوە دیارە

تێ------ەوە: تێ (ی)ەوە گلاوە

لە ئەو شەش روخسارەدا، رەگەزی(ەوە) رەگەزێکی سەربەخۆ نییە بەڵکو پاشپرتێکە، یان کەرتێکە لە ئامرازەکە، چونکە ئەگەر ئەو رەگەزە لابرا، ئەوا ئامرازێکیتر دەردەکەوێت، کەوا لە ئەو بەکارهێنانە دیاری کراوەدا واتاکەی بەراویتە دەبێت، وەك:

بە (نان). دەخورێت

لە (گەرمیان). هاتووە

دەچێتە نێو (گیرفان).

پێ (مان). ناهێت

لێ (تان).دیارە

تێ (ی). گلاوە

ئەم واتا لەنگانە لە رستەی یەکێك دەچن کەوا تازە فێری زمانەکە بووبێت. لە زۆر ناوچەش دا ئەو پارچۆلکەیە وەك (را) دەردەکەوێت، وەك:

لە (هەولێر)ەوە: لە (هەولێر) را

لە (گەرمیان)ەوە: لە (گەرمیان) را

١: ٣: لە گەڵ ئاوەڵکاری شوێندا:

وەك:

بەر: بەرەوە: بەرێ

سەر: سەرەوە: سەرێ

ناو: ناوەوە: ناوێ

ژێر: ژێرەوە: ژێرێ

ژوور: ژوورەوە: ژوورێ

دەر: دەرەوە: دەرێ

پێش: پێشەوە: پێشێ

پاش: پاشەوە: پاشێ

لە ئەوە وشانەدا چەند سەرنجێك هەیە، وەك:

یەکەم: ئەوانەی رەگەزی (ەوە) هەڵ دەگرن (ناو)ن، وەك:

(سەرەوە) ناخۆشە (ناوەوە) خۆشترە

(ژوورەوە) گەرمە (دەرەوە) فێنکترە

برۆرە (پێشەوە)، مەچۆرە (پاشەوە)

دووەم: دەنگی (ێ) دەتوانێت جێی (ەوە) بگرێتەوە بە ئاوەڵکاری شوێن. ئەمەش رێگایەکی باشە بۆ جوداکردنەوەی لە جۆرەکانیتر، وەك:

چووە دەرەوە : چووە دەرێ

هاتە ژوورەوە: هاتە ژوورێ

١:٤- لە گەڵ وشەی (دیسان):

زۆر جار روخساری (ەوە) بە روخسارە جیاوازەکانی (دیسان) ەوە دەلکێت، وەك:

دیسان: دیسانەوە

هەمدیسان: هەمدیسانەوە

هەمیسان: هەمیسانەوە

هەمدیس: هەمدیسەوە

له راستیدا، ئەم روخسارانە هەر چەند کە بە هەمە جۆری دەربکەون لە زمانی نووسین دا، بەڵام وشەی (دیسان) کۆیان دەکاتەوە و واتای دووبارە بوونەوەی رووداوی کارەکان بە جوانی دەبەخشێت. کەواتە، لە هەنگاوی یەکەم دا دەبێت پاشگری (ەوە) هەڵ بگرین و لە هەنگاوی دووەم دا دەبێت پێشگری (هەم) لابەین. لە نموونەی سێیەم دا، دەنگی (دال) گۆنەکراوە و دەبێت گۆبکرێت و بنووسرێت وەك نموونەی دووەم. لە نموونەی چوارەم دا، لابردنی پێشگری (هەم) دەبێت بە هۆی مانەوەی کەرتی (دیس)، کە بێ واتایە لە بەکارهێنان دا. کەواتە، روخساری (دیسان) شیاوە و بە شێوەیەکی گشتی لە ئەو نموونانەدا، پاشگری (ەوە) بە هەڵە لکێنراوە بە ئەو روخسارانەوە. ئێمە لە ئەو باوەڕەداین کە ئەم کەرەستەیە بەجێ گۆڕکێ بازی دابێت بۆ سەر ئامرازی (دیسان)، لە کارەوە، وەك:

دیسان (–) هات (ـەوە)

لە جیاتی

دیسان (ـەوە) هات (–)

لە بەرانبەر دا ئەگەر گوترا:

دیسان (ـەوە) هات (ـەوە)،

ئەوا هیچ ناگۆڕین لە واتای رستەکە، مەگەر رێژەکە پەرپووت بکەین بە کەرەستەیەکی چەل و سەربار.

1:5-هەڵەی لاکۆڵان:

زۆر جار بە هەڵە رەگەزی (ەوە) لە جێی خۆی دەترازێت و لە جێیەکی تردا دەگیرسێتەوە کە جێی ئەو نییە، وەك:

-سوور (ەوە) کردن

-پاك (ەوە) بوون

-سارد (ەوە) بوون

-راست (ەوە) بوون

-چەوت (ەوە) بوون

-گەرم (ەوە) بوون

لە راستیدا، نموونەی ئاوها زۆرن و زۆرجار لە زمانی لاکۆڵانەوە دەپەڕێتەوە بۆ نێو نووسین، بەبێ ئەوەی نووسەرەکە بە خۆی بزانێت. لە ئەم روانگەیەوە، دەتوانین بڵێین پاشگری (ەوە) جێی رەسەنی خۆی هەیە. واتە، خانەکەی بەجێ هێشتووە بووە بە بارگەی گیرفانێك لە رستە دا، بە ئەم چەشنە:

شیلان خۆی (ی) چاك (ەوە) کرد (-)

ئەگەرنا، دەبا ئەم رستەیە بە ئەم چەشنە رێنووس کرابا:

شیلان خۆی (ی) چاك (-) کرد (ەوە)

سەرنج: لە بەشی دووەم دا، جارێکی دیکە ئەم بابەتە سەودا دەکرێتەوە، لە رووی جێ گۆڕکێ و رستەسازییەوە.

1-6: پوختەیەك بۆ بەشی یەکەم:

مامۆستا (رەئووف ئالانی)یش لە کتێبەکەیدا سەبارەت بە کردار، دەڵێت:

[پاشگری (ەوە) کەرەستەیەکی رێزمانی گشتییە]. واتە، دەتوانێت بچێتە سەر هەموو کردارێك. ئەو کردارەش چیبنجی، یان سادە، یان دارێژراو، یان لێکدراو بێت.

کەرەستەی (ەوە) دەچێتە سەر چاوگی ئەو کردارانە. واتە، دەچێتە سەر هەموو ڕیژەیەکی چالاکی کردارەکە، وەکوو لە بنەماکاندا باس کرا. ئەمەش چەند نموونەیەکە لەسەر ئەو ڕاستی‌یە:

کەوتن+ەوە ⟵ کەوتنەوە

کەواندن+ەوە ⟵ کەواندنەوە

کەوێنران+ەوە ⟵ کەوێنرانەوە

یان، نووسین+ەوە ⟵ نووسینەوە

نووسران+ەوە ⟵ نووسرانەوە

ئەو پێنج نموونەیەی پێشاندراون، مەرج نی‌یە کە هەر بنجی بن، یان هەر سادە بن، دەتوانن لێکداوبن یان دارێژراو بە ئەم چەشنە:

دارێژاو: هەڵ گرتن ⟵ هەڵگرتنەوە

هەڵ گیران ⟵ هەڵ گیرانەوە

داکەوتن ⟵ داکەوتنەوە

داکەواندن ⟵ داکەواندنەوە

داکەوێنران ⟵ داکەوێنرانەوە

ئەم کەرەستەیە گشتی‌یە و ژمارەی کرداری زمانەکە لە گەڵ ژمارە دوودا لێك دەدات. وەك لە سەرەوە دەرخراوە، ژمارەی ئەو(١٠) چاوگە بووە بە (١٠×٢). واتە، بیست چاوگ هەیە و هەر چاوگێکیش دەیان ڕێژەی چالاکی هەیە. بەئەم ڕێگایە ژمارەی کرداری زمانەکە چەندجارە دەبێتەوە. لە لایەکی ترەوە، ئەم کەرەستەیە وەك گشتی‌یە بۆ هەموو کردارێك، بەڵام لە (بووە و هەبوون) دا بێ‌بڕشتە. ئەمەش بریتی‌یە لە چەند نموونەیەك ، کە دەی‌سەلمێنن کە ئەو ڕەگەزە لە رووبەری رانەبردووی تەواودا نی‌یە، بە ئەم چەشنە:

شیرین و شیلان زۆر زیرەکن

بەڵام ناگوترێت،

شیرین و شیلان زۆر زیرەکنەوە

ئەو کردارە (بوونی یاریدەدەر) ە نەك (بوونی بوونایەتی)، وەك:

شیلان زۆر زیرەك دەبێت

شیلان زۆر زیرەك دەبێتەوە.

یان، لەکرداری (هەبوون)دا، وەك:

ئێمە هەین

بەڵام ناگوترێت،

ئێمە هەینەوە

کرداری (بوون و هەبوون) هەر چەندە بە (تێنەپەر) لە ئێرەدا نموونە ریێژ کراون بە دیوە تێپەرەکەیانیش هەمان رەفتاریان هەیە و کەرەستەی (ەوە) وەرناگرن.

بە کورتی پاشگری (ەوە) هەرچەندە لە جێی تردا دەربکەوێت، بەڵام مەبەستی ئەم بەشە بریتی‌یە لە بارگەی خانەی (-٨) لە پلیکارنەی رستەدا. واتە ئەوەی دەربارەی پاشپرتی ئامرازو ئاوەڵکاری شوێن باس کرا هەر بۆ روون کردنەوە بوو بۆ ئەوەی باری لێڵی ئەو روخسارە راست بکەینەوە.

بەشی دووەم

پانۆرامایەك بۆ پاشگری (ەوە)

لە ئەم بەشە دا، روودەکەین لە پاشگری کار (ەوە) کە بە پاشگری دووپات کردنەوە ناسراوە. ئەم کەرەستەیە لە هەموو ئاستەکانی زمانەوانیدا، کێشەی هەیە. هەر لە بەر ئەوە، لە رووی دەنگسازی و وشەسازییەوە شرۆڤەی دەکەین بە ئەو هیوایەی کە بتوانین رووبەرێکی فراوان لە ریزمانی ئەم مۆرفیمە گرنگە روون بکەینەوە.

٢ :١ لە رووی دەنگسازییەوە:

کەرەستەی (ەوە) لە سێ پیت پێك هاتووە. یەکێکیان (نەبزوێن)ە و دووانیان بزوێنە لـو چەشنی [ە]. ئێستا، ئەگەر پیتی (v) لە جێی بزوێن و پیتی (c) لە جێی نەبزوێن (کۆنسۆنت) بەکاربهێنن، دەبینین کە برگەی دەنگسازی (سیلابل) بە ئەم چەشنە دروست دەبێت :

V	C	V
ە	و	ە

ئەم برگەیە زۆر ناتەبایە لەگەڵ برگەی دەنگساریدا، کە بە ئەم چەشنەیە:

لە ئەو سیستەمەدا، ئەم راستیانە هەیە:

یەکەم: دەنگی دووەم هەموو کاتێك ڤاوڵە .

دووەم: دەنگی یەکەم هەموو کاتێك کۆنسۆنتە.

سێیەم: دەنگی یەکەم و دووەم دەبێت هەبن و ئاودیو نەبن لە برگەدا.

چوارەم: پیتی سێیەم دەتوانێت هەبێت یان نەبێت بەڵام ئەگەر هەبوو ئەوا کۆنسۆنتە.

بە ئەم پێیە، رەگەزی (ەوە) لە دوو بڕگە پێك هاتووە چونكە دوو بزوێن هەڵدەگرێت، وەك:

[(ـ) (ە) (و)] [(ـ) (ە) (ـ)]

٢ ١

بڕگەی یەكەم ناتەبایە كێشەیەكی دەنگسازی گەورە دروست دەكات لە ئەم دوو هەڵوێستەدا:

یەكەم: ئەگەر بزوێنەكەی یەكەم رەسەن نەبوو، ئەوا دەكرتێت و تەنها یەك بڕگە گۆ دەكرێت، كە بریتی‌یە لە بڕگەی دووەم.

دووەم: ئەگەر بزوێنەكەی یەكەم رەسەن بوو، ئەوا كرتاندن پەسەند ناكات و وەك ئەو نەخشەیەی سەرەوە بە دوو بڕگەیی دەخوێنرێتەوە.

ئەمە و لە زمانەكەدا، كێشەیەكی زۆر هەیە لە سەر ئەو دوو روخسارە، بەڵام ئێمە خاڵی دووەم پەسەند دەكەین و دەڵێین بزوێنی (ە) لە بەرایی رەگەزەكەدا رەسەنە و روخسارەكە بریتی‌یە لە روخسارێكی دوو بڕگەیی. ئەم راستی‌یە لە روخساری ئەم رەگەزەدا بووە بە (ئەندازە و پێوانە) و دەتوانێت كەڵكێكی گەورە ببەخشێت بۆ دۆزینەوەی دەنگە كپەكان (silents) و دەنگە نیمچە كپەكان. بۆ نموونە، دەتوانین ئەم رستانە شیتەڵ بكەینەوە:

دەگوترێت:

شیلان دەڕوا، یان، شیلان دەڕوات.

بەڵام راستتر ئەوەیە كە بگوترێت (شیلان دەڕوات) چونكە دەگوترێت :

شیلان دەڕوا (ت) ەوە.

بە ئەم چەشنە، دەبینین ئەم كەرەستەیە وەك ئەندازەیەك روخساری جێناوەكان راست دەكاتەوە و ئەوەی لە رۆخ دا دەرنەكەوتووە لە ناخەوە دەری دەهێنێت. نموونەیەكی دیكە بریتی‌یە لە:

شیلان تۆ دەخەو (ی)

یان، شیلان تۆ دەخەو (یت)

لە ئێرەش رستەی دووەم راستترە چونکە دەگوترێت:

شیلان تۆ دەخەوی (ت) ەوە

ئـەم رەگـەزە وەك توانـی ئەم روخسارە نیـمچە ئاودیو کراوانە بدۆزێتەوە، دەتوانێت ئـەو دەنگانەش بدۆزێتەوە کە بە تەواوی ئاودیو کراون لە روخساری جێناودا. بۆ نموونە لـە(رێژەی فەرمان) دا و بۆ کەسی دووەمی تاك دەوترێت کە جێناوەکە بریتی‌یە لە(ـە)، بەڵام لە رەسەن دا بریتی‌یە لە (ـەر)، وەك لە ئەم نموونانەدا دیارە:

تۆ بخەوە ⟵ تۆ بخەوە (ەر) ەوە.

تۆ بی گرە ⟵ تۆ بی‌گر (ەر) ەوە.

تەنانـەت، لە هەندێك روخساردا جێناوی (ـە) ئاوێتە دەبێت، کەچی بە ئەم ئەندازەیە دەنگی (ر) دەدۆزینـەوە، وەك:

تۆ مەچۆ ⟵ تۆ مەچۆ(ر) ەوە

تۆ بوەستێ ⟵ تۆ بوەستێ (ر) ەوە.

تۆ بڵێ ⟵ تۆ بڵێرەوە

ئـەوەی سەیرە، دوو ئەندازەی تر هەن کە شان بە شانی ئەم کەرەستەیە ئیش دەکەن، وەك:

یـەکەم: ئامرازی پەیوەندی سواو (ێ).

دووەم: ئامرازی پەیوەندی (ە)، وەك:

تۆ بی دە (–) بە ئەو

تۆ بی دە (ر) ەوە بە ئەو

تۆ بی دە (ر) ێ

تۆ بی دە (ر) ە ئەو

له لایەکی ترەوە، رەگەزی (ەوە)، چونکە دەنگە بزوێنەکەی رەسەنە، دەتوانێت وەك ئەو دوو ئەندازەکەی تر روخساری تەواوی مۆرفیمی ئێستایی بدۆزیتەوە بە روخساری (ـەت) لە جیاتی (ـە)، وەك :

شیلان کەوتووە(–): شیلان کەوتوو (ەت) ەوە.

من ناردوومە (–): من ناردووم (ەت) ەوە.

یان وەك:

من داومە (–) بە ئەو ← من داوم (ەت) یٚ

← من داوم (ەت) ە ئەو

← من داوم (ەت) ەوە

ئەوەی گوترا دەری دەخات کە دەنگی کپ هەیە لە روخساری هەندێك رەگەزدا، وەك (ر) لە جێناوی کەسی دووەمی تاك لەرێژەی فەرماندا. یان، دەنگی (ت) لە مۆرفیمی ئێستایی دا. بەڵام، ئەوەی بۆ ئەم باسە گرنگە ئەوەیە کە سەلمێنرا دەنگی (ـە) لە بەرایی رەگەزی (ەوە) دا، دەنگێکی رەسەنە و ئاوێتە بوون پەسەند ناکات لەگەڵ بزوێنی تردا. لە پاش ئەم روون کردنەوەیە، دەتوانین بنەمایەکی تر دابرێژێن، وەك:

[لە رەگەزی دووپات کردنەوە دا (ەوە)، دەنگی بەرایی (ـە) دەنگێکی رەسەنە و ئاوێتە بوون پەسەند ناکات و دەتوانرێت وەك ئەندازە و پێوانە بوکاربهێنرێت بۆ دۆزینەوەی دەنگە کپەکان]

بە پیٚی ئەو بنەمایە، بزوێنەکەی بەرایی دەنگی کپ دەدۆزێتەوە. ئەدی، ئەگەر دەنگی کپ نەبوو لە روخسارەکەدا، چی دوو دەدات. لە وەڵام دا دەڵیٚین دەنگی (ی) پەیدا دەبێت بۆ ناوگرایەتی، وەك:

دارەکە سووتا + ەوە ← دارەکە سووتا (ی) ەوە

سەبارەت بە بزوێنەکەیکۆتایی، ئەم بزوێنە لە چەشنی ئەوەی بەرایی نییە دەتوانێت ئاوێتە بێت و لەناو بچێت، بەڵام لە هەڵ و مەرجێکی دیاری کراودا، وەك:

دەرۆم.() ە دەرەوە

گەیشتم.() ە ئەویٚ

دەرۆم (ەوە) ە دەرەوە

گەیشتم (ەوە) ە ئەویٚ

لە ئێرەدا، ناگوترێت:

دەرۆم (ەوە) ـە دەرەوە

گەیشتم (ەوە) ە ئەویٚ

لـە بـەر ئـەوەی کـە دوو بزوێنەکە یـەك دەگرن، بەڵام لە بزوێنی بەرایی‌دا یەك گرتن نەبوو.

٢:٢- لە رووی وشە سازی‌یەوە:

کەرەستەی (ەوە) جێگای ئەندازیاری خۆی هەیە لەناخی بیردا، کە بریتی‌یە لە خانەی هەشـتەم لـە ژێـر سـفرەوە. واتـە خانـەی [-٨] لـەپاش بـنجی‌کار، وەك لـە نەخشـەیەی داهاتوودا نیگار کراوە.

[٠]: بنج

[-١]: ئاندن

[-٢]: بکەری نادیار

[-٣]: نیشانەی رابردوو

[-٤]: (بوو)

[-٥]: مەبەست

[-٦]: جێناوی جیٚ گۆر

[-٧]: جێناوی جیٚنەگۆر

[-٨]: پاشگری دووبات کردنەوە

وەك لە بەشی داهاتوودا باس دەكرێت، لەسەرانسەری زمانەكەدا ئەم رەگەزە بە چوار روخساری تەماوی دەردەكەوێت،وەك (تەوە)، (رەوە)، (تەوە)، (یـەوە). ئەگەر بە جوانی لـە ئـەو خالآنـە ورد ببیـنەوە، دەبیـنین كە لە چوار روخسارەكەدا ناوگری (ر،ت،ی،و) پێویست بووە.

لـە سـەر نەخشـەی پێشتر وتراوە كە رەگەزی (ەوە) دەكەوێتە نێو خانەی [٨-] لە ژێـر سفرەوە، واتـە لـە نێـوان ئـەو دوو خانەیـەدا حـەوت خانەی بۆش هەیە و بە پێی پێویستی

پر دەبنەوە، وەك:

	[بنج]	١-	٢-	٣-	٤-	٥-	٦-	٧-	[ەوە]
دە	نووس							م	ەوە
دە	سووت	ێن						م	ەوە
دە	سووت	ێن	ر	ێ				م	ەوە
	نووس			ی	بوو		م		ەوە
با	نووس			ی	بوو	با	م		ەوە
	نووس			ی	وو		م	ن	ەوە
	نووس			ی	وو		م	ەت	ەوە

لـە ئـەو نەخشـەیەدا هـەموو ئـەو مۆرفـیمانە دەرخـراون كـەوا ئەو حەوت خانەیە پر دەكەنەوە. واتە، پاشگری دووپات كردنەوە دوور دەخەنەوە لە بنجی كردارەكە. ئێستاش ئەگـەر دووری لـە بـنجەوە بكـەین بـە هێـزی مۆرفیـمەكان ، دەبینین كە پاشگری (ەوە) برینی‌یە لە بێهێزترین رەگەز و هەموو ئەوانەی تر پاڵی دەدەن بەرەو كۆتایی رستەكە. بە ئـەم پێیـە بگۆری (ەوە) بگۆڕێكی دەرەكی‌یە چونكە لە دەرەوەی سنووری رەگ دایـە و بگۆڕێكی بێ هێزە چونكە زوو خانەكەی دەگوێزرێتەوە لە گوفتاردا.

٢:٣- ڕوخساری (ەوانێ):

لە ئەتیکێتی شێوەزاری سلێمانی دا مۆرفیمی (ەوانێ) پەرەی سەندووە. ئەوەش لە یاد نەکەین کە لە بەکار هێنانی ئەم کەرەستەیەدا چەند دەنگێك دەکەین بە سەربار بەبێ ئەوەی هیچ پاساوێك هەبێت. لەگەڵ ئەوەدا، دەتوانین لای ببەین، وەك:

شیلان ڕۆیشتەوە ⟵ شیلان ڕۆیشتەوانێ

ئەم دیاردەیە وادەکات کە ئەو کەرەستەیە بە مۆرفیمی بۆش بناسین چونکە دەنگی هەیە و ڕەنگی نییە. واتە، ڕوخساری فیزیاوی هەیە، کەچی واتای نییە. لە ڕاستیدا، جۆرە مۆرفیمی ئاوها وا دەکات کە وزە بە فیڕۆ بدەین، وەك چۆن لە شێوەزاری شاری هەولێر دا جێناوی (ێت) دەکرا بە (ێتن)، وەك:

شیلان دەروات ⟵ شیلان دەرواتن

هەر لە بەر ئەوە، ئێمە بە هیچ جۆرێك لەگەڵ ئەوەدا نین کە ئەم جۆرە کەرەستەیە بگات بە زمانی نووسین، چونکە جۆرە کەرەستەی ئاوها، تەنها هەر لە ئەلبوومی زاری ناوچەییدا ڕەنگین و سەنگینە.

لە لایەکی دیکەوە، مۆرفیمی (ەوانێ) هەر تایبەتی نییە بە ڕێژەی کار، چونکە دەلکێت بە هەموو ئەو کەرەستە ڕێزمانییانەوە کە پاشگری (ەوە) هەڵ دەگرن، وەك:

یەکەم: ڕێژەی کار، وەك:

هاتەوە ⟵ هاتەوانێ

نووستەوە ⟵ نووستەوانێ

دووەم: پاشپرتی ئامرازی پەیوەندی دا، وەك:

لێیەوە ⟵ لێیەوانێ

پێیەوە ⟵ پێیەوانێ

تێیەوە ⟵ تێیەوانێ

سێیەم: ئاوەڵکاری شوێن، وەك:

دەرەوە ⟵ دەرەوانێ

ژێرەوە ⟵ ژێرەوانێ

پێشەوە ⟵ پێشەوانێ

چوارەم: لە زۆر کەرەستەی دیکە دا، وەك:

دیسان : دیسانەوە: دیسانەوانێ

بە ئەم پێیە ئەم کەرەستەیە سیمای یەکبوون هەڵ دەگرێت و دەتوانێت بلکێت بە روخساری پاشگری (ەوە)وە، لە هەر جێیەك دا هەبێت. بێگومان ئەمە پێویست بە تۆێژینەوەی قووڵتر دەکات. لە لایەکی دیکەوە، سیمای ئەم مۆرفیمە بە چەند کەرەستەیەکەوە هەیە و ئەو کەرەستانە بە هیچ جۆرێك پاشگری (ەوە) هەڵ ناگرن، وەك:

کوا : کوانێ

کامەتا : کامەتانێ

ئەوەتا : ئەوەتانێ

ئەمەتا: ئەمەتانێ

٢ : ٤ - ناوی بکەر:

کێشەیەکی گەورە لە ڕێزمانی ئەم بابەتەدا بریتی‌یە لە (ناوی بکەر)، کە نەختێك لێڵ و گڕ دەردەچێت، ئەگەر رەگەزی (ەوە) وەر بگرێت، وەك:

یەکەم: ڕێژەی تێنەپەڕ، وەك:

سووتان ⟵ [سووت][–][–][ا][و]

نووسران ⟵ [نووس][–][ر][ا][و]

سووتێنران ⟵ [سووت][ێن][ر][ا][و]

سفر –١ –٢ –٣ –٤

لە پاش بارکردنی خانەی [–٨]، میکانیزمی ڕۆنانی ئەم ناوانە بە ئەم چەشنەیە:

سووتاو ← سووتاو [ەوە]

نووسراو ← نوسراو [ەوە]

سووتێنراو ← سووتێنراو [ەوە]

ئـەم ناوانـە نەختـێك لەنگن، هەرچەند رێزمانین. ئەو لەنگییـەش رەنگە بگەڕێتەوە بۆ دووبـارە بوونـەوەی بـڕگەی [وە] وەك [وە + وە]. هەر لە بەرئەوەیـە کە لە هەندێك بەکارهێنان دا دەکرێت بە:

[سووتاوە، نووسراوە، سووتێنراوە].

دووەم: رێژەی تێپەڕ، وەك:

نووسین ← [نووس][–][ەر]

سووتاندن ← [سووت][ێن][ەر]

بە پێی یاساکانی رێزمان دەبێت ئەم دوو ناوە دەکرێن بە:

نووسەر : نووسەر [ەوە]

سووتێنەر : سووتێنەر [ەوە]

ئـەم ناوانـەش هـەر لێـڵ و گـڕن لـە بەکارهێـنان دا، بەڵام بەرانبەر بە ئەمانە هەندێك رێژەی جوانتر هەیە، وەك لە ئەم جۆرە ناوەدا دەرکەوتووە کە بەرکار هەڵ دەگرن، وەك:

مانگ ناس ← مانگ ناس (ەوە)

نامە نووس ← نامە نووس (ەوە)

دڵ سووتێن ← دڵ سووتێن (ەوە)

وشـەی (مـانگ ناسـەوە :مانگاسەوە) بە بەردێك دەگوترێت و دەتوانین لە سەر کێشـی ئـەو زاراوەی تـریش دابـڕێژین. ئـەم بابەتـە هـەر بە ئەوهەندە کۆتایی ناهێت و پێویـست بە چەندین لێکۆڵینەوەی قووڵتر دەکات.

٢:5- لە رووی رستەسازییەوە:

له رووی رسته‌سازی‌یه‌وه ئه‌م ره‌گه‌زه ده‌كه‌وێته پاش هه‌ردوو خانه‌كه‌ی جێناو لكاو:

- خانه‌ی [-٦] خانه‌ی جێناوی جێ گۆر

- خانه‌ی [-٧] خانه‌ی‌جێناوی جێ نه‌گۆر

سه‌باره‌ت به‌جێ گۆركێ، كه‌ مۆركێكی تایبه‌تی زمانه‌كه‌یه‌، ئه‌م ره‌گه‌زه‌ هه‌ندێك جار به‌ چه‌واشه‌یی ده‌كه‌وێته‌ جێ گۆركێ، وه‌ك له‌ پێشتردا باس كرا، (كۆپله‌ی ١:٥):

چاك بوونه‌وه‌: چاك (ه‌وه) بوون (-)

چاك كردنه‌وه‌: چاك (ه‌وه) كردن(-)

وه‌ك ده‌گوترێت:

شیلان چاك (ه‌وه) بوو (-)

له‌جیاتی:

شیلان چاك بوو (ه‌وه)

ئه‌م جۆره‌ نه‌خۆشی‌یه‌ سنتاكسی‌یه‌ ده‌بێت نه‌مێنێت، تا ده‌رگایه‌كی تر نه‌كرێته‌وه‌ بۆ په‌رپووتی. بۆ نموونه‌، رسته‌ی:

شیلان گۆشته‌كه‌ی سوور (ه‌وه) كردبوو،

نه‌ختێك سووك ده‌بێت له‌ سه‌ر زمان، به‌لاّم كاتێك كه‌ به‌ركاره‌كه‌ (گۆشته‌كه) لا ده‌چێت ئه‌وا رسته‌كه‌ به‌ ئه‌م چه‌شنه‌ نابووت ده‌كرێت:

شیلان سوور (ه‌وه)ی كردبوو

له‌ جیاتی:

شیلان سوور (ی) كردبوو (ه‌وه)

له‌ خۆشبه‌ختی‌دا، ئه‌م جۆره‌ رێژه‌ له‌نگه‌ نه‌گه‌یشتووه‌ به‌ زمانی تووسین به‌ فراوانی.

بەشی سێیەم

لاروخسارەکانی پاشگری ﴿ەوە﴾

٣-١: سەرەتایەك:

پاشگری (ەوە) وەك بە بزوێن دەست پێدەکات هەموو جارێك لە ریزی گوفتاردا دەنگێکی (نەبزوێن) دەبچرێت بۆ ئەوەی بتوانێت ببێت بە (بڕگەی چێوە تەواو) و بە زاردا تێبپەڕێت. لە ئەم دیاردەیەدا، زۆر جار دەنگە سەربارەکە رەسەنەکەی ناسراوە و کێشەی نییە لە شیتەڵکاری دا. لە بەرانبەردا، لە هەندێك باردا سەرچاوەی پەیدا بوونی ئەو دەنگە ناوگرە لێڵە و تەم و مژ پەیدا دەکات لە رێزمانی زمانەکەدا، وەك:

یەکەم: لاروخساری [رەوە]، وەك:

بخەوە + ەوە ◄── بخەوە [رەوە]

بکەوە + ەوە ◄── بکەوە [رەوە]

دووەم: لاروخساری [تەوە]، وەك:

رۆیشتووە + ەوە ←——— رۆیشتووە [تەوە]

بردوومە + ەوە ←——— بردوومە [تەوە]

سێیەم: لاروخساری [یەوە]، وەك:

راوەستا + ەوە ←——— راوەستا [یەوە]

شكا + ەوە ←——— شكا [یەوە]

چوارەم: لاروخساری [وەوە]، وەك:

چوو + ەوە ←——— چو [وەوە]

بوو + ەوە ←——— بو [وەوە]

٣-٢ لاروخساری ﴿رەوە﴾:

بە پێی رێزمانی زمانەكە هیچ رەگەزێكی رێزمانی نییە كە دەنگی (ر) هەڵ بگرێت بە چەشنێك كە بخشێت لە بارگەی خانەی [–٨]، تەنها یەك جێناوێك نەبێت كە لە خانەی [–٧] دا دادەنیشێت لە رێژەی فەرمان دا. ئەو جێناوەش بریتییە لە (ـە) بۆ كەس دووەمی تاك. ئەم كەرەستەیە بە رواڵەت هەر لە یەك بزوێن پێك هاتووە بەڵام لە ناخی بیر دا دەنگێكی كپ هەڵ دەگرێت لە چەشنی (رابردوو) واتە روخسارە رەسەنەكەی بریتییە لە (ەر). لە ئەم روانگەیەوە كاتێك كە بزوێنی بڕگە ناتەواوەكە دەخشێت لە بارگەی (ەر) لە خانە دراوسێكەی دا، یەكسەر ئەو دەنگە كپەی كە مێژوو وندای كردووە زیندووی دەكاتەوە و دەی خاتە بەر (بووژانەوە). هەر لە بەر ئەوەیە، كە لە هەر جێیەك دا لاروخساری (رەوە) دەربكەوێت، دەبێت رێژەكە بریتی بێت لە رێژەی فەرمانی راستەوخۆ بە سەر كەسی دووەمی تاك دا. یان، لە بەرانبەر دا لە هەر جێیەك كە فەرمان درا بێت بە سەر ئەو كەسە دا لاروخساری [رەوە] دەرنەكەوێت لە جیاتی [ەوە]، ئەوا یساریەكی بچووك كراوە لە گەمە رێزمانییەكە دا. ئەمەش چەند نموونەیەكە بۆ ئەم لاروخسارە:

تۆ بكەوە + ەوە ←——— تۆ بكەو (ە[ر)ەوە]

تۆ بی‌نێره + ەوه ← تۆ بی نێره (ە[ر)ەوه]

تۆ هەڵ بگره + ەوه ← تۆ هەڵ بگره (ە[ر)ەوه]

تۆ مەی نووسه + ەوه ← تۆ مەی نووسه (ە[ر)ەوه]

لـه ئێـرەدا ئەگـەر لاسـاریی‌یەکه پیـاده کـرا ئـەوا ئـەو دوو ڕێژەیـه بـه ئـەم چەشـنه دەڕەنجێنرێن:

تۆ بکەوەرەوه ← تۆ بکەوەوه

تۆ بی نێرەوه ← تۆ بی نێرەوه

تۆ هەڵ بگره + ەوه ← تۆ هەڵ بگره وه

تۆ مەی نووسه + ەوه ← تۆ مەی نووسەوه

به ئەم کردەوەیه، له زمانی ڕێزمانی لادەدەین و زاری ئاخاوتنی ناوچەیی دەخەینه نێو زمانی نووسین. لەگەڵ هەموو ئەمەش دا، ئەگەر له چەند بارێکی تایبەتی دا ئەو لاساری‌یه ڕێ درا، ئـەوا دەبێـت بـڕیارێکی بـاڵا درا بێـت لـه سەری. بەڵام له لایەنی ئێمەوه باره ڕێـزمانی‌یەکه دەخەیـنه بەردەسـت. لـه گـەڵ ئـەوەدا، دەتوانـین ئـەو چـوار نموونەیـه بنووسـینەوه، بـۆ ئەوەی دەری بخەین که چۆن جێناوی (ـەر) وەك خششتێك له دیواری ڕستەکان دەر هێنراوه:

تۆ بکەوه + ەوه ← تۆ بکەو (..[..)ەوه]

تۆ بی‌نێره + ەوه ← تۆ بی نێر (..[..)ەوه]

تۆ هەڵ بگره + ەوه ← تۆ هەڵ بگر (..[..)ەوه]

تۆ مەی نووسه + ەوه ← تۆ مەی نووس (..[..)ەوه]

٣-٣ لاروخساری ﴿ تەوه ﴾:

لـه بابـەتی ڕابـردوو دا، تەنها هەر یـەك میکانیزم هەبوو بۆ دەرکەوتنی لاروخساری [ڕەوه] لەباتی ڕەگەزی (ەوه). له بەرانبەر دا، بۆ لاروخساری [تەوه] دوو میکانیزم هەن، به ئەم چەشنه:

یەکەم: کاتێك کە روخساری جێناوی (ێت) و ئەلەمۆرفەکەی (ات) پەرپووت دەکرێن بە روخساری (یٚ) و (ا) رێنووس دەکرێن. یان، جێناوی (یت) بە (ی) رێنووس دەکرێت، وەك:

ئەوەدەچیٚ + ەوە ← دەچ (يێ[ت)ەوە]

ئەوەدەنووسریٚ + ەوە ← دەنووسریٚ (يێ[ت)ەوە]

ئەو دەروا + ەوە ← دەرو (ا[ت) ەوە]

ئەو دەبا + ەوە ← دەبـ (ا[ت) ەوە]

ئەو دەرۆی + ەوە ← دەرۆ(ي[ت)ەوە]

ئەو دەی بەی + ەوە ← دەی بە (ي[ت)ەوە]

لە ئێرەدا، بڕگەی ناتەواوەکە (OVO) روخساری شێواوی جێناوەکە راست دەکاتەوە. واتە رێزمانەکە خۆی خۆی راست دەکاتەوە و ئێمەش ناتوانین ریٚ بگرین لە دەرکەوتنی دەنگی (ت)، چونکە دەنگێکی رەسەنە لە روخساری جێناوەکەدا. بە ئەم چەشنە دەبینین کە لاروخساری [تەوە] دەردەکەوێت.

دووەم: کاتێك کە رەگەزی [ەوە] بە راستەوخۆیی دەخشێت لە مۆرفیمی ئێستایی(ـە).

ئەم دیاردەیەش دەگەرێتەوە بۆ ئەو راستی‌یەی کە ئەو مۆرفیمە لە ناخی بیردا دەنگێکی کپ، لە چەشنی (ت) هەلٚ دەگرێت. واتە، روخساری رەسەنی ئەو رەگەزە بریتی‌یە لە (ەت)، وەك:

ئەو رۆیشتووە + ەوە ← ئەو رۆیشتووە (ە [ت)ەوە]

من ناردوومە + ەوە ← من ناردوومە (ە[ت)ەوە]

لە ئەو دوو نموونەیەدا، برگە ناتەواوەکە (OVO) خشا بە راستەوخۆیی لە مۆرفیمەکە و دەنگی کپی (ت)ی بووژاندەوە بۆ ناوگرایەتی. واتە دەنگی (ت) لە ئەویٚدا دەنگێکی دەرەکی‌و خوازراو نی‌یە، بەلٚکو دەنگێکی رەسەنە لە روخساری

مۆرفیمی ئێستاییدا، بەلاَم بە کپی. لە ئێرەش دا، جارێکی تر دەتوانین بڵێین ڕێزمانەکە خۆی خۆی ڕاست دەکاتەوە و ڕەگەزە ڕێزمانییەکان خۆیان خۆیان ئارایشت دەکەنەوە.

لە ڕستەی (بکەر نادیار)دا، مۆرفیمی ئێستایی دەردەکەوێت لە کەسی سێیەمی تاك دا، وەك:

ئەو نووسراوە + ەوە ⟵ ئەو نووسراو (ە [ت)ەوە

بە پێ خاڵی پێشوو (خاڵی دووەم) نهێنی ئەم ڕستەیەش ئاشکرایە و دەنگی کپی (ت) بووژێنراوەتەوە لە ڕوخساری مۆرفیمی ئێستاییدا. بەرامبەر بە ئەم دیاردەیە، لە هەر پێنج کەسەکەی تردا، کە مۆرفیمەکە نییە لە ئارادا، لا ڕوخساری [تەوە] دەردەکەوێت، وەك (٤):

من نووسراو م + ەوە ⟵ من نووسراوەم (ە [ت)ەوە]

تۆ نووسراو یت + ەوە ⟵ تۆ نووسرایت (ە [ت)ەوە]

ئێمە نووسرا وین + ەوە ⟵ ئێمە نووسراوین (ە [ت)ەوە]

ئێوە نووسرا ون + ەوە ⟵ ئێوە نووسراون (ە [ت)ەوە]

ئەوان نووسرا ون + ەوە ⟵ ئەوان نووسراون (ە [ت)ەوە]

لە ئەم ڕستانەدا، نهێنییەکی تر دەردەکەوێت چونکە مۆرفیمی ئێستایی (ە) بە هەر دوو دەنگەکەیەوە زیندوو دەبێتەوە و لا ڕوخساری (تەوە) دەهێنێتەوە سەر ڕوخی لێوان. ئەمە ئەوە پات دەکاتەوە کە جێناوی نێو ئەو ڕستانە (خاوێن) نییەو ئاوەژوو بووە بە مۆرفیمی ئێستاییەوە.

٣:٤- لاڕوخساری (یەوە)

لە ئاستی ئەم لا ڕوخسارەدا،چەند میکانیزمێك هەیە بۆ دەرکەوتنی لە ڕیزی گوفتاردا، وەك:

یەکەم: کاتێك کە بزوێنی بەرایی لە رەگەزی (ەوە) دا دەخشێت لە جێناوی کەسی سێیەمی تاك (ی)، کە نیمچە بزوێنە، دەیگۆرێت بە دیوی (نەبزوێن)دا و دەی کات بە ناوگر، وەك:

ئەو کێلا (ی) + ەوە ⟵ ئەو کێلایەوە

دووەم: کاتێك کە هەر هیچ دەنگێکی (نەبزوێن) نامێنێت لە ئارادا و هەر دوو بزوێنەکە، (أ) و (ـە) لە یەکتر دەخشێن بە راستەوخۆیی، ئەوا ناوگرێکی دەرەکی لە چەشنی نەبزوێنی (ی) پەیدا دەبێت. بۆ نموونە، ئەگەر جێناوی (ی) خرایە سەر بزاڤی جێگۆرکێ، ئەوا لە ناوگرایەتی دەرباز دەبێت و لە جێیەکەی دا ناوگری (ی) پەیدا دەبێت، وەك:

ئەو نە (ی) کێلا (–) + ەوە ⟵ ئەو نە (ی) کێلایەوە

سێیەم: کاتێك کە ئەو رەگەزە دەخشێت لە نیشانەی رابردوو (ی)، ئەوا ئەو بزوێنە خۆی دەپارێزێت و کاژێکی (نەبزوێن) فڕێ دەدات بۆ ناوگرایەتی، وەك:

ئەو نە (ی) نووسی (–) + ەوە ⟵ ئەو نە (ی) نووسی(یـ)ەوە

لە ئێرە دا، ناتوانین بڵێین کە بزوێنی (ی) کەوتووە بە دیوی (نەبزوێن) دا بە تەواوی، چونکە ناگوترێت:

ئەو نووس یەوە : ئەو | نووس | یە | وە |

واتە کاژێکی (بزوێن) هەر دەمێنێت لە ئارا دا بەڵام بە شێوەیەکی کورتتر و بە وزەیەکی کەمتر.

٣-٥ لاروخساری ﴿ وەوە ﴾:

لە ئاستی ئەم روخسارە دا، دەتوانین نیشانەی رابردوو (وو) وەربگرین کە خۆی دەپارێزێت و نابێت بە نەبزوێن، وەك:

چووە + ەوە ⟵ چو [وەوە]

لە ئێرەش دا، بزوێنی (وو) خۆ دەگرێت و کاژێکی (نەبزوێن) فڕێ دەدات بۆ ناوگرایەتی. واتە، ناتوانین بڵێین، کە بزوێنی (وو) وەك (نیمچە بزوێن) رەفتاری کردووە چونکە دوو لەت بووە بۆ بزوێنێکی کورت لە چەشنی (و) و بۆ نەبزوێنێك بۆ ئەوەی هەردوو بزوێنەکە لە یەکتری جودا بکاتەوە.

لە لایەکی ترەوە، رەگەزی (ەوە) دەتوانێت بخشێت لە نیشانەی رابردووی تەواو (و)، وەك:

سووتاو + ەوە ←——— سووتاوەوە

براو + ەوە ←——— براوەوە

کراو + ەوە ←——— کراوەوە

لە ئەم نموونانەدا، میکانیزمەکە ئاشکرایە بەڵام کێشەکە لە ئەوەدایە کە ئەم روخسارانە گرانن لە گۆ کردن دا بە تایبەتی لە گۆ کردنی دوو بڕگەی (وە) بە دوای یەکدا. هەر لە بەر ئەوە هەر یەك بڕگە گۆ دەکرێت، وەك:

سووتاوەوە ←——— سووتاوە

براوەوە ←——— براوە

کراوەوە ←——— کراوە

بێ گومان، لە ئەم ئاستەش دا، لاساریی‌یەك هەر هەیە و جۆرە لاساری ئاوها پێویست دەکات کە یەکلایی بکرێتەوە.

٣-٦ پوختەیەك بۆبەشی سێیەم:

وەك پوختەیەك بۆ ئەم بەشە دەتوانین گفتوگۆ دابەستین لە سەر چەند خاڵێکی گرنگ وەك رەگەزی (ەوە) بڕگەیەکی ناتەواو هەڵ دەگرێت، هەموو کاتێك دەبێت دەنگێکی (نەبزوێن) ی خواستبێت بۆ پڕ کردنەوەی ناتەواوی‌یەکەی. لە ئەم رووەوە، لە رستەیەك دا وەك (نەم ناردەوە)، بە روخساری (دەوە) دەردەکەوێت. یان لە نموونەیەك دا وەك (ئێمە دەی نێرینەوە) بە روخساری (نەوە) دەردەکەوێت. یان، لە نموونەیەکی تر دا،

وەك (ناردمەوە) بە روخساری (مەوە) دەهێتە سەرزار. لە هەموو ئەم بارانە دا میكانیزمەكە ئاشكرایە تەنها و تەنها دەنگێك لە بڕگەیەك دەخوازرێت بۆ بڕگەیەكی تر. بەرانبەر بە ئەمە لە ئەو چوار لاروخسارە دا كە باس كران، هەموو جارێك كێشەیەك هەیە و دیاردەیەكی دەنگسازی هەیە بە پەنهانی. هەر لە بەر ئەوە جودا كرانەوە لە نموونەكانی دی.

- لە ئەو نموونانە دا كە روخساری [رەوە] هەیە، دەبێت فەرمانێكی ئاشكرا هەبێت، چونكە بە پیٚی ریٚزمانی زمانەكە تەنها و تەنها هەر لە جێناوی رێژەی فەرمان (ە) دا دەنگی كپی (ر) هەیە، هەر لە بەر ئەوە لە هەر رێژەیەكی فەرمان دا كە ئەو دەنگە كپ كرا بێت، ئەوا لاسارییەكی رێدراو، یان رێنەدراو، پیادە كراوە. هەر بە هەمان شێوە دەبینین كە لە مۆرفیمی ئێستاییدا ئەو دیاردەیە هەیە و هیچ هێزێك نییە دەنگی كپی (ت) ئاودیو بكات، یان بیگۆڕێت بە دەنگێكی تر، كاتێك كە بخشێت لە بزوێنی بڕگەیەكی ناتەواو. واتە زیندوو بوونەوەی ئەو دوو دەنگە كپە ژینگەی تایبەتی خۆی دەخوازێت. ژینگەكەش بریتییە لە (خشان لە دەنگێكی بزوێن بە راستەوخۆیی).
- لە ئاستی جێناوی (ێت) و(یت) دا، رەگەزی (ەوە) دەم و دەستی هەر هەموومان راست دەكاتەوە و دەڵێت: رێزی زمانەكە بگرن و روخساری جێناوەكە بە جوانی رێنووس بكەن. لە ئەم روانگەیەوە، لە نموونەیەك دا وەك (دەكەوێ)، دەتوانین دوو باری شیاو دەست نیشان بكەین، وەك:

یەكەم: ئەگەر رەگەزی (ەوە) یان هەر بزوێنێك بخشێت لە جێناوەكە ئەوا روخساری جێناوەكە راست دەبێتەوە و دەبێت بە (ێت) وەك (دەكەوێتەوە).

دووەم: ئەگور بزوێنیش لە ئارا دا نەبێت، هەر دەتوانین روخساری جێناوەكە راست بكەینەوە وەك (دەكەوێت). واتە، ئەگەر ژینگەكە پەیدا بوو ئەوا هەر هەموومان بەرەیەكی یەكگرتوو دەبەستین بۆ رێنووس كردنی روخساری (ێت) بە ناچاری. یان

ئەگـەر ژێـنگەکەش نـەبوو ئـەوا هـەر دەتوانـین روخسـاری (ێت) رێنووس بکەین، بەبێ ئەوەی کە ریژەکە تێك بدەین.

سـەرنجێکی ورد لـە ئـەو دوو خاڵە دەری دەخات کە روخساری رەسەنی ئەو جێناوە بریتییە لە (ێت). ئەممەش لە بەر ئەوەی رەگەزی (ەوە) روخسارەکەی راست دەکاتەوە. لـە هـەمان کـات دا، رێـنووس کردنی (ت) نابێت بە خەوش و نابێت نارێکی رێزمانی، ئەگەر رەگەزی (ەوە)یش لە ئاراد نەبێت. واتە بەبێ ژێنگەکەش، ئەو دەنگە هەر پەسەندە لە ریزەکەدا.

- سـەبارەت بـە نیشانەی رابردوو(ی) و (وو)، وا دەردەکەوێت کە ئەم دوو رەگـەزە بـاری (نیمچـە بـزوێن) پەسـەند ناکـەن. هەر لە بەر ئەوە خۆیان دەگرن بە (بزوێـنی) و کـاژێکی (نەبـزوێن) فـرێ دەدەن بـۆ ناوگـرایەتی. ئـەم دیاردەیـەش لاپەرەیـەکی نـوێ دەکاتـەوە و ئەم دوو رەگەزە ریز دەکات لە گەڵ رەگەزی ناوی واتـایی (ی)، وەك (جوانـی)، یـان لـە گـەڵ رەگـەزی ئاوەڵناوی رادەیی (ی)، وەك (سنەیی)،کـە نەفـرین دەکـەن لە رەفتاری (نیـمچە بزوێن). واتە، پسوولەی (نیـمچە بزوێن) یان نییە.
- لـە ئـەم ئاسـتەدا، دەتوانـین بـڵێین هـۆی دەرکەوتـنی ئـەو چوار روخسارە دەگەرێتەوە بۆ ئەم سەرچاوانە:

یەکەم: هەبوونی دەنگی کپ(Silent) لە ریزەکەدا.

دووەم: هەبوونی دەنگی گۆنەکراو لە ریزەکەدا.

سێیەم: هەبوونی دەنگێکی (بزوێن) کە پسوولەی نیمچە بزوێن پەسەند نەکات.

چـوارەم: لێك خشانی دوو (بزوێن) بەبێ ئەوەی دەنگێکی ناوگر هەبێت لە نێوانیان دا.